

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QIDA TƏHLÜKƏSİZLİYİ AGENTLİYİ

ƏMR

№ 3-əli-169

Bakı şəhəri

“ 21 ” dekabr 2023-cü il

“İstixanalarda fitosanitar müşahidələrin aparılmasına və aşkar olunan zərərli orqanizmlərə qarşı görülməli fitosanitar tədbirlərə dair Təlimat”ın təsdiq edilməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 13 noyabr tarixli 1681 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi haqqında Əsasnamə”nin 3.0.11-2-ci və 3.0.33-16-cı yarımbəndləri ilə fitosanitar nəzarətində olan karantin obyektlərində və bitki karantini nəzarətində olan materiallarda zərərli orqanizmləri vaxtında aşkarlayaraq materialları təcrid etmək, məhsulun tədqiqi nəticəsində təhlükəliliyi sübut edilmiş bitki və bitkiçilik məhsulları ilə əlaqədar müvafiq tədbirlər görmək, ölkədən aparılması nəzərdə tutulan karantin nəzarətində olan materiallara fitosanitar karantin baxışı keçirmək və laboratoriya ekspertizası aparmaq Azərbaycan Respublikası Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin (bundan sonra – Agentlik) səlahiyyətlərinə aid edilmişdir.

Bununla əlaqədar, fitosanitar müfəttişlər tərəfindən istixanalarda müşahidələrin aparılması və zərərli orqanizmlərlə sirayətlənmə halı aşkarlandığı təqdirdə görülməli fitosanitar tədbirlərlə bağlı məsələnin aktuallığını nəzərə alaraq, “İstixanalarda fitosanitar müşahidələrin aparılmasına və aşkar olunan zərərli orqanizmlərə qarşı görülməli fitosanitar tədbirlərə dair Təlimat”ın layihəsi hazırlanmışdır. Layihə tərəvəz şitilləri və məhsulu istehsal edilən istixanalarda fitosanitar müfəttişlər tərəfindən müşahidələrin aparılması və həmin təsərrüfatlarda aşkarlanmış müxtəlif zərərli orqanizmlərin populyasiya sıxlığından və bitkilərin sirayətlənmə səviyyəsindən asılı olaraq görülməsi zəruri olan fitosanitar tədbirləri müəyyənləşdirir.

Qeyd edilənlərə əsasən, “Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi haqqında Əsasnamə”nin 3.0.11-2-ci və 5.5.10-cu yarımbəndlərini rəhbər tutaraq

ƏMR EDİRƏM:

1. “İstixanalarda fitosanitar müşahidələrin aparılmasına və aşkar olunan zərərli orqanizmlərə qarşı görülməli fitosanitar tədbirlərə dair Təlimat” (bundan sonra – Təlimat) təsdiq edilsin (*əlavə olunur*).

2. Agentlik Aparatının Bitki sađlamlıđı řöbəsi ölkə ərazisindəki istixanaların fəaliyyətinə Təlimatın tələblərinə uyğun nəzarəti həyata keçirsin və hər rüb görülmüş işlər barədə Agentlik rəhbərinə məlumat təqdim etsin.

3. Agentlik Aparatının İnformasiya təminatı və innovativ həllər řöbəsi Təlimatın tam mətninin Agentliyin rəsmi internet səhifəsində paylaşılması və istixana fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlıq subyektlərinin bu barədə məlumatlandırılması ilə bađlı tədbirlər həyata keçirsin.

4. Agentlik Aparatının Hüquq, kadr və icraya nəzarət řöbəsi bu əmrin surətinin aidiyyəti üzrə göndərilməsini təmin etsin.

5. Bu əmrin icrasına nəzarət Agentlik Aparatının rəhbəri Elxan Mikayılova tapşırılsın.

Əsas: Agentlik Aparatının rəhbəri Elxan Mikayılovun 2023-cü il 4 dekabr tarixli D2/20/003831 nömrəli xidməti məruzəsi.

Sədr

ƏSLİ İLƏ DÜZDÜR

Elxan Mikayılov
21.12.2023

Qoşqar Təhməzli

Azərbaycan Respublikası
Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi sədrinin

“21” *dekabr* 2023-cü il tarixli

321-169 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmişdir.

İstixanalarda fitosanitar müşahidələrin aparılmasına və aşkar olunan zərərli orqanizmlərə qarşı görülməli fitosanitar tədbirlərə dair

Təlimat

1. Ümumi müddəalar

1.1. “İstixanalarda fitosanitar müşahidələrin aparılmasına və aşkar olunan zərərli orqanizmlərə qarşı görülməli fitosanitar tədbirlərə dair” Təlimat tərəvəz (pomidor, bibər, badımcan, xiyar və s.) şitilləri və məhsulu istehsal edilən istixanalarda (bundan sonra – istixana) fitosanitar müfəttişlər tərəfindən müşahidələrin aparılması və həmin təsərrüfatlarda aşkarlanmış müxtəlif zərərli orqanizmlərin populyasiya sıxlığından və bitkilərin sirayətlənmə səviyyəsindən asılı olaraq görülməsi zəruri olan fitosanitar tədbirləri müəyyənləşdirir.

1.2. Bu Təlimat “Fitosanitar nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3.1.4-cü, 6.1.1-ci və 6.1.2-ci maddələrinə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 13 noyabr tarixli 1681 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi haqqında” Əsasnamənin 3.0.2-ci və 3.0.28-ci bəndlərinə Bitki Karantini və Mühafizəsi üzrə Avropa və Aralıq Dənizi Təşkilatının “İstixana şəraitində becərilən tərəvəz bitkilərinin monitorinqi” barədə PM 3/77 (2) standartına əsasən hazırlanmışdır.

1.3. Bu Təlimatın məqsədi istixanalarda karantin tətbiq edilən zərərli orqanizmlərin mövcudluğunu müəyyən etmək, aşkarlanma olduğu halda bitkilərin sirayətlənmə səviyyəsini təyin etmək, populyasiyanın təcrid və ya tamamilə ləğvini həyata keçirmək, ölkə ərazisini karantin tətbiq edilən zərərli orqanizmlərdən qorumaq və onların mənbələrini vaxtında aşkar etmək, profilaktik tədbirlər görmək, bitki və bitkiçilik məhsullarında zərərli orqanizmlərin kütləvi yayılmasının qarşısını almaqdan ibarətdir.

2. Əsas anlayışlar

2.1. Bu Təlimatda istifadə edilən anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

2.1.1. zərərli orqanizm – bitki və bitkiçilik məhsullarına zərər vuran heyvanların, bitkilərin və ya xəstəlik törədən mikroorqanizmlərin hər hansı növü, növün dəyişmiş forması, yaxud bioloji tipi (bitki xəstəlikləri, zərərvericiləri və əlaq otları);

2.1.2. fitosanitar müşahidə – fitosanitar şəraiti yoxlamaq üçün rəsmi davamedici proses;

2.1.3. müfəttiş – Bitki Mühafizəsi üzrə Milli Təşkilat tərəfindən onun funksiyalarını yerinə yetirmək üçün müvəkkil edilmiş şəxs;

2.1.4. istehsal yeri – kənd təsərrüfatı istehsalının bir vahidi kimi istifadə olunan təsərrüfat;

2.1.5. vegetasiya dövrü – bitkinin fəal inkişaf etdiyi mərhələ və ya ilin mərhələləri;

2.1.6. vizual yoxlama – zərərli orqanizmlərin analizsiz və emal edilmədən aşkarlamaq üçün bitkilərin, bitki məhsullarının və ya digər karantin nəzarətində olan materialların adi gözlə, lupa, binokulyar və ya mikroskop vasitəsilə fiziki yoxlanılması;

2.1.7. sirayətlənmə – malda, bitki və bitkiçilik məhsullarında canlı zərərli orqanizmin olması.

2.1.8. baxış – bitki, bitkiçilik məhsulları və ya digər karantin nəzarətində olan materiallarda zərərli orqanizmlərin mövcudluğunu aşkar etmək və/və ya fitosanitar qaydalara müvafiqliyini yoxlamaq üçün rəsmi vizual yoxlama.

Bu Təlimatda istifadə edilən digər anlayışlar “Fitosanitar nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən edilmiş mənaları ifadə edir.

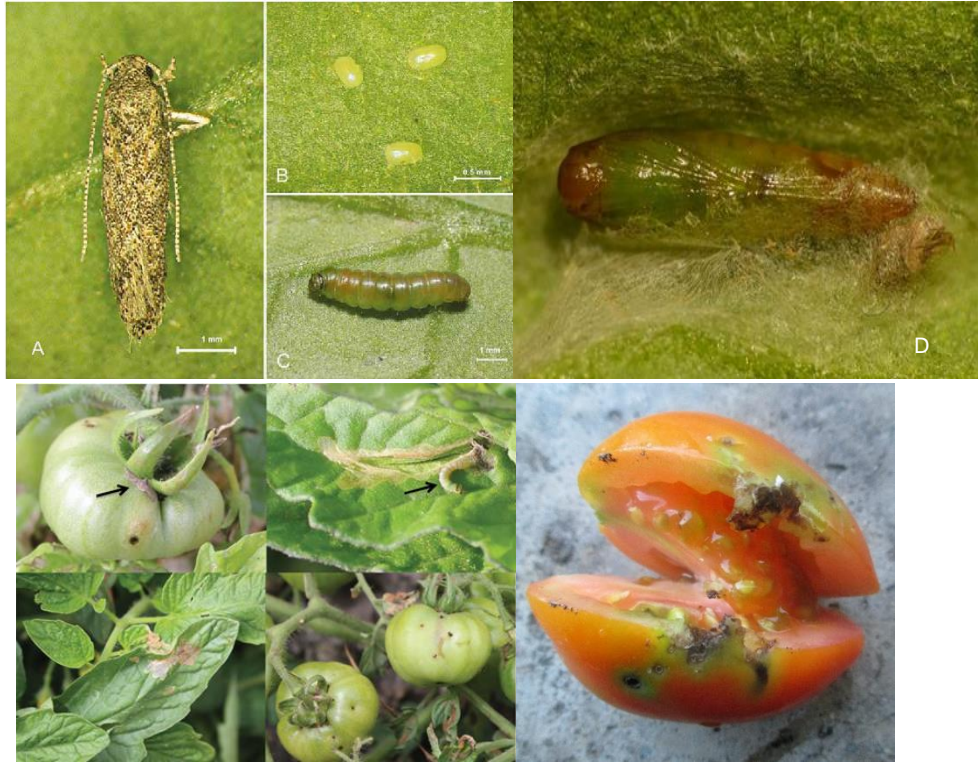
3. Azərbaycanda istixana şəraitində rast gəlinən tənzimlənən zərərli orqanizmlər

3.1. Pomidor lağımlayıcı güvəsi (*Tuta absoluta* (Meyrick) (Lepidoptera: Gelichiidae))

Polifaq növdür. Bibər, badımcın, kartof, xiyar, yonca və lobya kimi mühüm kənd təsərrüfatı bitkilərinə ziyan vursa da, əsas sahib bitkisi pomidordur.

Zərərvericinin yetkin fərdlərinin bədəni uzunsov, nazik olub, üst qanadları gümüşü-boz və ya qəhvəyi rəngə çalır. Bədənin uzunluğu 6 mm, qanad genişliyi isə 10 mm-dir. Ön qanadları dar, gümüşü boz (və ya açıq qəhvəyi) üzərində müxtəlif ölçülü xarakterik nöqtəşəkilli ləkələr var. Bığcıqları sapşəkillidir. Pomidor lağımlayıcı güvəsinin yumurtaları kiçik olub, ölçüsü 0.36 x 0.22 mm-ə bərabərdir. Silindr formalıdır, rəngi ağımtıl, krem və ya açıq sarıdır. Dişi fərdlər yumurtalarını əsasən yarpaqların, tumurcuğun və yetişməmiş meyvələrin kasa yarpaqlarının alt səthinə qoyur (Şəkil 1). Sürfələr dörd yaş mərhələsi keçirir. Yumurtadan təzə çıxmış sürfələr krem rəngində olub baş hissəsi tündür. İkinci yaş mərhələsindən dördüncü yaş mərhələsinə keçdikcə rəngi yaşıldan açıq çəhrayıya (puplaşma öncəsi) qədər dəyişir. Birinci yaş mərhələsində olan sürfələrin uzunluğu 0.9 mm, dördüncü yaş mərhələsində isə 7.5-8.0 mm təşkil edir. Sürfələrdə ön döşdə (prothoraks) olan tünd rəngli ayırıcı lent Pomidor lağımlayıcı güvəsinin sürfəsinin təyinedici əlamətlərindən biridir. Sürfələrin inkişaf müddəti xarici mühit amillərindən asılı olaraq 13-15 gün çəkir. Zərərvericinin pupu ilk vaxtlar yaşılımtıl olsa da, sonradan qəhvəyi rəng alır. Uzunluğu 6 mm-ə bərabərdir.

Sürfələri pomidor bitkisinin kökü istisna olmaqla bütün vegetativ və generativ orqanlarına ziyan vurur. Yumurtadan çıxan sürfə meyvə, yarpaq, saplaq və gövdəyə girərək parenxima toxuması ilə qidalanır. Sürfənin yarpaqda iki epidermis arasında açdığı “minalar” və ya “lağımlar” geniş olub şəffaf boşluq kimi görünür. Pomidor lağımlayıcı güvəsi əsasən yetişməmiş meyvələrə üstünlük verir və meyvənin adətən kasa yarpaqlarından içəriyə daxil olur. Zərərvericinin meyvədə açdığı lağımlar nizamsız olub, meyvənin hər tərəfində görünür.

Şəkil 1. Pomidor lağımlayıcı güvəsinin inkişaf mərhələləri və zərərverici ilə sirayətlənmiş bitki hissələri

A – yetkin fərd, B – yumurta, C – sürfə, D – pup

(<https://www.researchgate.net/publication/326608949/figure/fig2/AS:659213852360704@1534180238030/Tuta-absoluta-adult-top-left-and-larva-top-right-and-damage-caused-by-larvae-on.png>;
<https://blog.plantwise.org/wp-content/uploads/sites/7/2019/05/tuta-absoluta-damage-tomato-1.jpg>)

Belə meyvələr istehlak dəyərini itirir. Zədələnmiş toxumalar daha sonra nekrotik qəhvəyi rəngli ləkələrə çevrilərək quruyur. Yarpaq və meyvədə açılan şəffaf boşluqlarda və onun ətrafında Pomidor lağımlayıcı güvəsinin tünd rəngli (adətən qara), dənəvər ekskrementləri aydın seçilir. Bitkinin epiteli toxumasının tamliğının pozulması və əsas toxumanın zədələnməsi bitkini zəiflədir və virus, bakteriya və göbələk (əsasən göbələk) mənşəli ikincili infeksiyaların əmələ gəlməsinə səbəb olur. Zərərverici ilə sirayətlənmə səviyyəsi yüksək olduqda bitkinin tamamilə quruması ilə nəticələnir.

3.2. Qərb çiçək tripsi (*Frankliniella occidentalis* Pergande) (Thysanoptera: Triptidae)

Qərb çiçək tripsi polifaq növ olub, zərər verdiyi başlıca sahib bitkilərə bibər, xiyar, badımcın, kəhı, soğan, pomidor, kartof, gavalı, ərik, şaftalı daxildir.

Zərərvericinin bədənı silindr şəkilli olub, uzunluđu 1.26-1.70 mm, rəngi açıq-sarıdan qəhvəyi rəngə qədər dəyişir. Qarınıđının üzərində kiçik qəhvəyi rəngli ləkələr var. Yumurtaların (300 mkm) və sürfələrinin də ölçüləri kiçik olub (0.4 mm) gözləri parlaq qırmızı rəngdədir. Birinci yaş mərhələsində olan sürfələr açıq sarı rəngli olub, ilk qabıqdəyişmədən sonra qızılı-sarı rəng alırlar. Sürfələr 10-14 gün ərzində iki dəfə qabıq dəyişərək pupönü mərhələyə keçir. Pupönü

mərhləsindən iki gün sonra pup mərhləsinə, pup mərhləsindən 4-11 gün sonra isə yetkin fərd mərhləsinə keçir. Pupaşma adətən torpaqda baş verir.

Qərb çiçək tripsi əsasən çiçək qönçələrində, çiçəklərdə və yarpaqların alt səthində gizli həyat təzi keçirir. Zərərvericinin bitki üzərində simptomları qida bitkisindən asılı olaraq dəyişsə də, ümumi olaraq yetkin fərdlər və nimfalar bitkinin toxuma tamlığını pozur, çiçək və yarpaqların bitki şirəsini soraraq qidalanırlar və çiçəyin, yarpaqların zədələnməsinə səbəb olurlar. Yarpaqlarda hüceyrə şirəsinin sorulması nəticəsində əmələ gələn gümüşü-boz ləkələr və ifrazatlarının səbəb olduğu qara nöqtələr zərərvericinin mövcudluğunu sübut edən əsas əlamətlərdəndir. Zədələnmiş yarpaqlarda sarı nekrotik ləkələr əmələ gəlir, toxumalar quruyur. Nəticədə yarpaqlar solur və tökülür, bitkilərdə gövdə və meyvələr deformasiyaya uğrayır, yara izləri meydana gəlir. Xiyar bitkisində yarpaq və çiçəklər ləkələrlə örtülür, deformasiyaya uğrayır, qönçələr açılmır. Yarpaqların alt hissələrində qara ləkələr şəklində ifrazat qalıqlarını görmək mümkündür. Qərb çiçək tripsi qidalanma zamanı bitkinin inkişaf edən cavan uc zoğlarına və tumurcuqlarına üstünlük verir. Bu toxumalar inkişaf etdikcə yarpaq və çiçəklərin forması dəyişir (Şəkil 2).

Şəkil 2. Qərb çiçək tripsi və zərəri

(<https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANU9QoXvY8w&usqp=CAU>) (<https://gardenerspath.com/wp-content/uploads/2021/06/How-to-Identify-and-Control-Thrips-FB.jpg>;
<https://ontario.ca/files/2022-07/omafra-thrips-in-greenhouse-crops-biology-damage-and-management-4.jpg>)

3.3. Pambıq ağqanadlısı (*Bemisia tabaci* (Gennadius)) (Hemiptera: Aleyrodidae)

Polifaq növ olub, 800-ə yaxın mədəni və yabanı bitki növlərinə zərər vurduğu məlumdur. Əsas sahib bitkiləri pomidor, batat, tütün, pambıq, maniok, südləyən (*Euphorbia*) və Gerbera (*Gerbera*) cinslərinə aid dekorativ bitkilər hesab olunur.

Zərərvericinin ağ rəngli bir cüt qanadı iti bucaq şəklində, bir qədər aralı olur və bədənini tam örtür. Gözləri qırmızı rəngdədir. Erkək fərdləri diş fərddən bir qədər kiçik olub, qarıncıq hissə daha dar və bədən sonuna doğru sivri formadadır. Yumurtaları təxminən 0.25 mm ölçüdə olub, oval formalıdır. Yumurtaları əsasən ağ rəngli, lakin inkişaf etdikcə rəngi tündləşərək solğun-qəhvəyi rəngə çevrilir. Yumurtadan yeni çıxmış solğun-sarı rəngli sürfə 3 cüt ayaqlı, oval formalı və hərəkətlidir. Sürfə inkişafının son mərhələsində 0.8 mm uzunluqda, yaşıl-sarı rəngdə olur. Pupu açıq sarı rəngli, oval formalı, 0.7 mm uzunluqda olur. Pupun üzərində 12-14 ədəd tikan şəklində yaxşı inkişaf etmiş çıxıntılar mövcuddur. Pupun baş hissəsində 1 cüt bıçığı izləri

görünür. Yetkin fərdin bıçcıqları 7 buğumludur. Bədəni və hər iki cüt qanadı ağdan bir qədər sarımtıl rəngə qədər tozlu, mumlu sekresiya ilə örtülmüşdür.

Zərərvericinin əsas təhlükəsi bir sıra bitki viruslarının, xüsusən də Pomidor yarpaqlarının sarı qıvrılma virusunun (*Tomato yellow leaf curl virus*) vektoru (sağlam bitkilərə daşması) olmasıdır.

Qeyd edək ki, yerli şəraitdə istixanalarda pambıq ağqanadlığına nadir hallarda rast gəlinse də, tənzimlənməyən İstixana ağqanadlığına (*Trialeurodes vaporariorum*) (Hemiptera: Aleyrodidae) daha tez-tez və kütləvi şəkildə rast gəlinir. Qeyd olunan növlərin müxtəlif inkişaf mərhələləri arasında fərqləndirici morfoloji əlamətlər var (Şəkil 3).

Şəkil 3. Pambıq ağqanadlığı (solda) və İstixana ağqanadlığının (sağda) fərqi (https://www.shutterstock.com/shutterstock/photos/1133859911/display_1500/stock-photo-silverleaf-whitefly-bemisia-tabaci-hemiptera-aleyrodidae-is-a-currently-important-agricultural-1133859911.jpg; <https://nathistoc.bio.uci.edu/hemipt/Trialeurodes3.jpg>)

3.4. LağımLAYICI milçəklər (*Liriomyza spp.*)

Azərbaycan üçün karantin tətbiq edilən orqanizmlər siyahısında olan üç növü vardır: Tərəvəz yarpaq lağımLAYICISI (*Liriomyza sativae* Blanchard), Cənubi Amerika yarpaq lağımLAYICISI (*Liriomyza huidobrensis*) və Amerika yonca minalayıcısı (*Liriomyza trifolii*) (Diptera: Agromyzidae).

Göstərilən lağımLAYICI milçək növləri polifaq olub, soğan, pomidor, çuğundur, kələm, bibər, xiyar, yerkökü, yonca, tütün, əkin noxudu, badımcın, kartof, paxla, buğda, qarğıdalı, müxtəlif cinslərə (*Chrysanthemum*, *Gerbera*, *Aster*, *Petunia*) aid bəzək və s. bitkilərə ziyan vurur.

Əksər lağımLAYICI milçəklərində üst tərəfdən baxdıqda tünd rəngli (adətən qara) olduğu, başın ön hissəsi və döşün ortabuğumunun üst hissəsində sarı rəngin olması cinsə daxil olan əksər növlərin ortaq xüsusiyyətidir. Yetkin fərdlərin bədəninin uzunluğu adətən 1-3 mm olur. Dişi fərdlər bədən ölçüsünə görə erkək fərdlərdən nisbətən böyükdür. Bədəni əsasən sarı və qara rəngli, qanadlarının uzunluğu 1.25-1.7 mm-dən 2.3 mm-ə qədər olur (Şəkil 4).

Şəkil 4. Tərəvəz yarpaq lağımlayıcısının yetkin fərdi və pomidor bitkisi üzərində simptomları

(<https://www.gardenia.net/wp-content/uploads/2023/05/leaf-miners-780x520.webp>)

Yumurtası ellipsvari formalıdır. Yeni qoyulmuş yumurtalar əsasən yarımşəffaf olur, inkişaf etdikcə ağ rəngə çevrilir. Yumurtasının uzunluğu 0.2-0.3, eni isə 0.10-0.15 mm-dir. Sürfələri milçəklərə xas başsız, qurdvaridir. Sürfələr üç yaş mərhələsi keçirir və inkişaf müddətində müxtəlif rənglər alır: yaşılımtıl, sarımtıl, sarımtıl-narıncı. Üçüncü yaş mərhələsində olan sürfələrin uzunluğu 3.0 mm olur. Qara rəngli ağız qarmaqcıqları inkişafın bütün mərhələlərində aydın seçilir. Bədənin ön və arxa uclarında iki ədəd nəfəs dəliyi yerləşir. Pupları oval silindr formalı, aşağı hissədən bir qədər yastılaşmış olub, rəngi solğun sarımtıl-narıncıdan qızılı-qəhvəyi rəngə qədər dəyişir. Pupun uzunluğu adətən 2 mm olur.

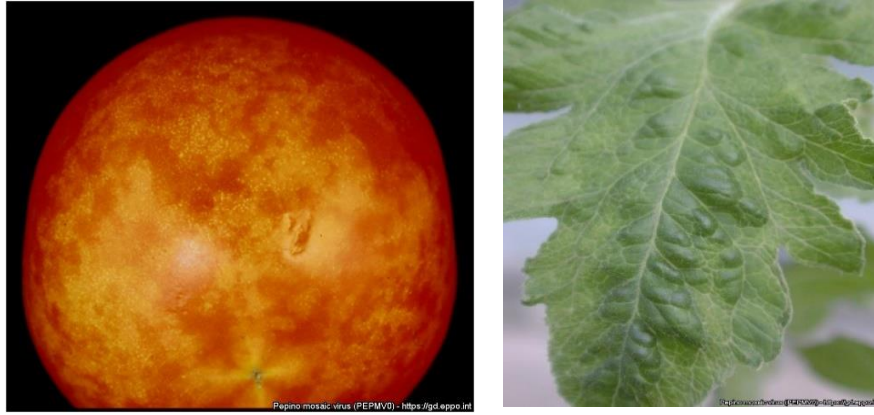
Lağımlayıcı milçəklərin sürfələri yarpaqların parenxima toxuması ilə qidalanaraq yarpaq ayasında 0.13-0.15 mm diametrində uzun, əyri yollar – lağımlar əmələ gətirir. Yarpaq ayasında rəng dəyişikliyi, nekrotik sahələr, çürüklük, zəifləmə və sonda yarpaqların tökülməsi müşahidə edilir. Sirayətlənmə səviyyəsi yüksək olduqda bitkinin demək olar ki, bütün yarpaqları tökülür.

3.5. Pepino mozaika virusu (*Pepino mosaic virus*) (PepMV)

PepMV başda pomidor bitkisi olmaqla, pepino, badımcın, kartof, reyhan bitkilərini, habelə Sarmaşıqkimilər, Quşüzümüçiklilər, Pəncərkimilər və b. fəsilələrə daxil olan yabanı bitkiləri sirayətləndirir.

PepMV-nin bitkidə yaratdığı simptomlar virusun genotipinə, bitkinin növünə, sortuna, inkişaf fazasına və ərazinin iqlim şərtlərinə görə dəyişir. Məsələn, simptomlar payız və qış aylarında işıq səviyyəsinin və temperaturun aşağı olduğu vaxtlarda daha tez müşahidə olunur. Daha isti və işıqlı aylarda virus yaşlı bitkilərdə həyatilik qabiliyyətini saxlayır, lakin heç bir simptom müşahidə olunmur. Ümumiyyətlə, simptomlar sirayətlənmədən 2-3 həftə sonra müşahidə olunur və cərgə boyunca yayılmağa başlayır.

Sirayətlənmiş bitkilərdə tez-tez alçaqboyluluq, bitkinin təpə hissəsi ətrafındakı yarpaqlarda tünd ləkələr, aşağı yarpaqlarda isə qəhvəyi ləkələr əmələ gəlir, nekrotik ləkələr bitkinin üzərinə damcılanan suyun vurduğu zədələrə bənzəyir (Şəkil 5).

Şəkil 5. Pepino mozaika virusunun pomidor bitkisinde simptomları (<https://gd.eppo.int/taxon/PEPMV0/photos>)

Yarpaqlarda sarı rəngli ləkələr əmələ gəlir, sonra həmin sarı ləkələr parlaq sarı ləkələrə çevrilir. Gövdələrdə qəhvəyi zolaqlar əmələ gəlir, bitki böyüdükcə qəhvəyi zolaqlar bitkinin böyümə nöqtəsinə yaxın bütün gövdəni və eləcə də çiçək salxımlarını əhatə edə bilər. Qəhvəyi rənglər inkişaf edən çiçəklərə sirayətləndikdə, onların inkişafının dayanmasına səbəb olur. İnkişaf etməkdə olan meyvələr sirayətləndikdə meyvələrin qabığının da qəhvəyi rəngdə olduğu müşahidə olunur. Yoluxmanın ilkin mərhələsində yarpaq və meyvələrdə heç bir simptomun müşahidə olunmaması istisna edilmir.

3.6. Pomidor meyvələrinin qonur qırışıqlıq virusu (*Tomato brown rugose fruit virus*) (ToBRFV)

Mədəni bitkilərdən pomidor və bibər bitkiləri başda olmaqla, Sarmaşıqkimilər, Quşüzümüçiçəklilər, Pəncərkimilər, Kəndirkimilər, Mürəkkəbçiçəklilər və b. fəsilələrə daxil olan yabani bitkilər ToBRFV-nin sahib bitkiləri hesab olunur.

Virus ilə sirayətlənmiş bitkilərdə yarpaq ayasının müxtəlif deformasiyaları, yarpaq damarlarının saralması, ayanın uc hissəsinin daralması, yarpaq xlorozu müşahidə edilir. Simptomlar ən çox bitkinin yuxarı yarpaqlarında inkişaf edir. Qəhvəyi ləkələr bəzən salxım və saplaq üzərində də əmələ gəlir. Yoluxmuş meyvələr kiçik olur, səthində isə sarı ləkələr və ya qəhvəyi qırışımlı ləkələr əmələ gəlir. Bəzən saplaqlarda nekrotik (qəhvəyi, ölü) ləkələr əmələ gəlir. Meyvələr deformasiyaya uğrayır, qeyri-bərabər yetişmə müşahidə olunur, yetişən meyvədə zolaq və ya ləkə şəklində yaşıl hissələr olur (Şəkil 6).

Şəkil 6. Pomidor meyvələrinin qonur qırıxıqlıq virusunun pomidor və bibər bitkilərində simptomları (<https://gd.eppo.int/taxon/TOBRFV/photos>)

Yetişməmiş meyvələrdə isə tünd rəngli ləkələr əmələ gəlir. Yarpaqlar tədricən soluxur, saralır və bitki tamamilə məhv olur. Yoluxmuş bitkilərin kasa yarpaqlarında və gövdəsində də qəhvəyi rəngli ləkələri görmək mümkündür. Virusla davamlı simptomlar gec üzə çıxır və ya zəif olur. Belə ki, davamlılıq geni olmayan sortlarda simptomlar orta hesabla 4-5 gün sonra görünə bilər, davamlı sortlarda virusla yoluxmadan 12-23 gün sonra inkişaf edir. Tm2² davamlılıq alleli olan iri meyvəli pomidor sortlarında isə yarpaq ayasının nazıqlaşması və sap şəklində uzanması müşahidə olunur.

3.7. Pomidorun bürünlük virusu (*Tomato spotted wilt virus*) (TSWV)

TSWV-nin 1000-dən çox bitki növünü sirayətləndirdiyi məlumdur. Sahib bitkilər içərisində Quşüzümüçiçəklilər və Mürəkkəbçiçəklilər fəsilələrinə daxil olan bitki növləri üstünlük təşkil edir.

Ən çox rast gəlinən simptomlar bitkinin yarpaq və meyvələrində şəkil dəyişikliyi, meyvələrdə halqavari ləkələr və yarpaqların nekrozudur. Pomidor bitkisinin yarpaqlarında qıvrılma, nekroz ləkələr və zolaqlar, cırlaşma kimi simptomlara rast gəlinir. Yetişməmiş pomidor meyvələrində nizamsız yaşıl, açıq yaşıl, qəhvəyi halqalara, yetişmiş meyvələrin qabığına isə solğun qırmızı və ya sarı hissələr müşahidə olunur. Qırmızı bibərdə bitkinin cırlaşması və saralması, xloroz zolaqlar və ya yarpaqlarda mozaik nekroz ləkələr, saplaq və tumurcuqlarda nekroz zolaqlar və sarı ləkələr, yetişmiş meyvələrdə isə zolaqşəkilli nekroz görülmə bilər.

Virusun yayılmasında Thripidae fəsiləsinə mənsub olan müxtəlif trips növləri (*Thrips sp*, *Frankliniella sp.* və s.) xüsusi rol oynayır. Bu səbəbdən Pomidorun bürünlük virusuna görə müşahidələr zamanı yanaşı olaraq tripslərin mövcudluğu da diqqətdə saxlanılmalıdır.

İstixanalarda digər tənzimlənən zərərli orqanizmlərin (Pomidorun xloroz virusu (*Tomato chlorosis virus*), Pomidor yarpaqlarının sarı qıvrılma virusu (*Tomato yellow leaf curl virus*)) mövcudluğu istisna edilmir.

4. İstixana şəraitində tənzimlənən zərərli orqanizmlərə görə fitosanitar müşahidələrin aparılması

İstixanalarda zərərli orqanizmlərin, xüsusən də tənzimlənən zərərli orqanizmlərin mövcudluğunu müəyyən etmək üçün dövrü olaraq fitosanitar müşahidələr aparılır. Təsərrüfatın fitosanitar vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi böyük ölçüdə müşahidə prosesinin keçirilməsi obyektivliyindən asılıdır. Bu müşahidələr Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi (bundan sonra - Agentlik) tərəfindən illik fəaliyyət planının tərkib hissəsi olaraq həyata keçirilir. Fitosanitar müşahidələr zamanı hər bir zərərli orqanizm üçün nümunəgötürmə üsulu, nümunələrin sayı və götürülmə vaxtı nəzərə alınır.

4.1. Fitosanitar müşahidələr zərərli orqanizmin biologiyasına uyğun olaraq istixananın bütün bölmələrini əhatə edəcək şəkildə ayda ən azı iki dəfə aparılmalıdır. Laboratoriya sınaqları üçün nümunələrin təqdim edilməsi tezliyini müəyyən etmək məqsədilə nümunə götürmə planları əvvəlcədən müəyyən edilsə də, aşkarlanan zərərli orqanizmin rastgəlmə tezliyindən və ya populyasiya sıxlığından asılı olaraq plan dəyişdirilə bilər.

İlkin fitosanitar müşahidələrin aparılması şitilliklərdə toxum səpinindən etibarən, istixanalarda isə şitil köçürüldükdən 1 həftə sonra başlanılmalıdır.

Ventilyasiya qurğularının və qapıların yaxınlığındakı bitkilərə xüsusi diqqətlə baxılmalı, aparılan hər fitosanitar müşahidə zamanı sahənin ölçüsündən asılı olmayaraq bitkilərin ən azı 1%-i yoxlanılmalı və ya xəstəlik və zərərvericinin növündən asılı olmayaraq ümumi olaraq istixananın hər 100 m²-də ümumilikdə 20 və ya daha çox bitkiyə baxış keçirilməlidir. Hər bölmədə kənarlardan və orta cərgədən olmaqla ən azı üç bitki təsadüfi seçilərək həmin bitkilərdə zərərli orqanizm və ya simptomlar axtarılmalıdır. Baxış bitkinin kökündən başlayaraq yuxarıya doğru olmaqla, ayrı-ayrılıqda yaşlı, cavan yarpaqlar və uc zoğlar yoxlanılmalıdır. Bitkinin çiçək tumurcuqlarına və çiçəklərə xüsusi diqqətlə baxılmalıdır. Zərərvericilərin əsasən meyvələrin kasa yarpaqlarının və yarpaqların alt tərəfində məskunlaşma ehtimalı mütləq nəzərə alınmalıdır.

4.2. Həşərat nümunələri ehtiyatla təmiz və quru sınaq şüşələrinə yığılaraq ağız təmiz pambıqla bağlamalıdır. Hər bir növ ayrı-ayrı sınaq şüşələrinə yerləşdirilməlidir. Yumurtalar üzərində olduqları bitki hissəsi ilə birlikdə götürülməlidir. Canlı sürfələr olan sınaq şüşələrinə mütləq az miqdarda qida, yetkin fərdlər olanlara isə qat-qat bükülmüş kağız qoyulmalıdır. Puplar qida bitkisi ilə birlikdə kağız zərflərə (Şəkil 7) və ya qutuya yerləşdirilib laboratoriyaya çatdırılır. Zərərvericinin yetkin fərdləri, xüsusilə kəpənək, milçək və ağqanadlı növləri qida bitkisi üzərində sakit vəziyyətdə olan zaman onları zədələməmək şərti ilə sınaq şüşəsini üzərinə qoymaqla yığılır.

Şəkil 7. Toplanmış həşərat nümunələrinin qoyulması üçün istifadə edilən qablar və kağız zərf

Gözlə çətinliklə seçilən zərərvericilərin (ağqanadlılar, lağımlayıcı milçəklər, tripslər və s.) monitorinqində sarı rəngli yapışqan tələlərdən (tripslər üçün mavi rəngli yapışqan tələlərə üstünlük verilir) və böyüdücü avadanlıqlardan (lupa, stereomikroskop və s.) istifadə edilməlidir. Ağqanadlılar, tripslər və lağımlayıcı milçəklərin yetkin fərdlərinin istixanada ilk uçuş vaxtını və populyasiya sıxlığını müəyyən etmək məqsədilə 50-100 m² sahəyə 1-2 ədəd olmaqla 1.5-2.5 m hündürlükdən asılmış rəngli yapışqanlı lentlərdən (tələlərdən) istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Müxtəlif gənə (Tetranychidae və s.) və mənənə (Aphididae) növlərinin aşkarlanması üçün böyüdücü avadanlıqlardan (lupa, stereomikroskop və s.) istifadə edilir.

Bundan başqa istehsal sahəsində trips, ağqanadlı kimi kiçik ölçülü həşəratların mövcudluğunu müəyyən etməyin ən asan yolu bitkinin yerüstü hissələrinin, xüsusən də çiçəklərinin ağ kağız üzərində silkələnməsidir.

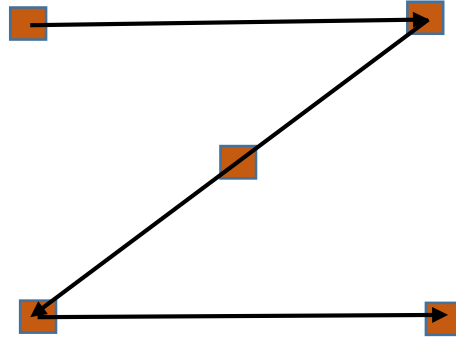
4.3. Bitkilərdə fizioloji proseslərin pozulması, deformasiya, yanma, soluxma, quruma, nekrozlaşma, qırıqların, müxtəlif ləkələrin əmələ gəlməsi və başqa simptomlarla müşayiət olunan hər hansı bir qeyri-normal inkişaf xəstəliklərə aid edilir. Virus, bakteriya, göbələk və digər xəstəlik törədicilərinin müayinəsi və təyinatı mütləq laboratoriya şəraitində aparılır. Bunu nəzərə alaraq fitosanitar müşahidələr zamanı sadalanan simptomlar müşahidə edilən bitki hissələrindən nümunələr götürülərək laborator müayinələrə cəlb edilməlidir.

Bitki hissələrindən nümunələr götürülən zamanı nümunə torbaların içərisinə buxarlanan nəmin kənarlaşdırılması üçün kağız parçası yerləşdirilməlidir. Laboratoriya ekspertizası üçün götürülən nümunələrin və nümunələrin etiketlərinin dəyişik salınması yolverilməzdir. Götürülən nümunə birbaşa və ya maşında daşınma zamanı günəş şüaları altında saxlanılmamalı, daşınma zamanı bitki küləyin təsirinə və mexaniki zədəyə məruz qalmamalıdır.

Müfəttişlər fitosanitar müşahidələrin aparılması zamanı istehsal yerlərinin daxilində və ya xaricində zərərli orqanizmlərin yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə müayinə və nümunəalma prosesində fitosanitar təhlükəsizlik tədbirlərinə ciddi əməl etməlidirlər.

4.4. Pomidor lağımlayıcı güvəsinə görə fitosanitar müşahidələrin aparılması

4.4.1. Şitilliklərdə pomidor lağımlayıcı güvəsinə görə fitosanitar müşahidələr zamanı ilk növbədə asılmış feromon tələlərə baxış keçirilir. Daha sonra nəzərə alaraq “ziqzaq” üsulu (Şəkil 8) ilə bütün sahəni əhatə edəcək şəkildə, 0.1 hektarda (1000 m²) 100 nöqtədə cəmi 500 şitilə böyüdücü vasitələrdən istifadə edilməklə vizual baxış keçirilərək zərərvericinin yumurtaları və sürfələrinin mövcudluğu və ya sirayətlənmə səviyyəsi müəyyən edilir. Sirayətlənmə əlamətləri olan şitil nümunələri götürülərək entomoloji müayinə məqsədilə müvafiq laboratoriyaya göndərilir.

Şəkil 8. “Ziqzaq” üsulu ilə nümunənin götürülməsi

Müşahidələrin nəticəsinə uyğun olaraq şitilliyin pomidor lağımlayıcı güvəsi ilə sirayətlənmə səviyyəsi aşağıdakı kimi təsniflənir:

a) sirayətlənmə yoxdur – bitkinin vegetativ və generativ orqanlarında zərərvericinin hər hansı inkişaf mərhələsinə və ya izinə (simptomlara) rast gəlinmir, habelə asılmış feromon tələlərdə zərərvericinin yetkin fərdləri aşkarlanmır;

b) sirayətlənmə var – bitkinin vegetativ və generativ orqanlarında zərərvericinin izinə və ya hər hansı inkişaf mərhələsinə rast gəlinir və/və ya asılmış feromon tələlərdə zərərvericinin yetkin fərdləri aşkarlanır.

Müşahidələr nəticəsində uyğunsuzluq aşkarlanan şitillik Agentlik tərəfindən nəzarətə götürülür, sahibkar tərəfindən müvafiq ləğvedici tədbirlər həyata keçirilir və zərərvericidən tamamilə azad olunana qədər əkin materialının satışına icazə verilmir.

4.4.2. İstixanalarda pomidor lağımLAYICI güvəsi ilə əlaqədar fitosanitar müşahidələr hər təsərrüfatda ayda ən azı 1 dəfə aparılır (zərərli orqanizmin mövcudluğundan asılı olaraq müşahidələrin intensivliyi artırıla bilər). İstehsal sahəsində “ziqzaq” üsulu ilə 0.1 hektarda (1000 m²) ən azı 50 bitkinin yerüstü hissəsinə baxılaraq yoxlanılmalı və müşahidə məqsədilə feromon tələdən (1-2 ədəd tələ/ha) istifadə edilməlidir. Pomidor lağımLAYICI güvəsinin çox yüksəkdən uçmadığını və təzə zoğlara üstünlük verməsini nəzərə alaraq tələlər təxminən 0.20 m ilkin hündürlükdə yerləşdirilməli və bitki böyüdükcə yuxarı qaldırılmalıdır. Sirayətlənmənin düzgün qiymətləndirilməsi və şəffaflığın təmin olunması məqsədilə hər müşahidə zamanı müfəttişin nəzarəti altında olan “indikator tələ”nin üzərindəki yetkin fərdlərin uçotu aparılmalıdır.

Fitosanitar müşahidələrin nəticəsinə uyğun olaraq təsərrüfatın Pomidor lağımLAYICI güvəsi ilə sirayətlənmə səviyyəsi aşağıdakı kimi təsniflənir:

a) sirayətlənmə yoxdur – bitkinin vegetativ və generativ orqanlarında zərərvericinin izinə (simptomlara) və ya hər hansı inkişaf mərhələsinə rast gəlinmir, habelə asılmış feromon tələlərdə zərərvericinin yetkin fərdləri aşkarlanmır;

b) aşağı səviyyəli sirayətlənmə – aşağıdakı əlamətlərdən biri və ya bir neçəsi müşahidə olunur: 1) bitkilərin ümumi sayının 10%-ə qədərində sirayətlənmə var; 2) bitkinin yarpaqlarında zərərvericinin sürfələri tərəfindən az miqdarda (yarpaq ayasının sahəsinin 1/3-indən çox olmur) zədə izi müşahidə olunur; 3) bir feromon tələ üzərində zərərvericinin yetkin fərdi (kəpənək) 5 ədədə qədərdir; 4) bir bölmədə 100 bitkinin zoğ, yarpaq və meyvələri üzərində 3 ədədə qədər sürfə müəyyən edilir;

c) orta səviyyəli sirayətlənmə – aşağıdakı əlamətlərdən biri və ya bir neçəsi müşahidə olunur: 1) bitkilərin ümumi sayının 20-30%-ində sirayətlənmə var; 2) zədələnmə ayanın sahəsinin 1/3-indən çoxdur; 3) bir feromon tələ üzərində zərərvericinin yetkin fərdi (kəpənək) 10-15 ədəddir; 4) bir bölmədə 100 bitkinin zoğ, yarpaq və meyvələri üzərində zərərvericinin 3 ədəd və daha çox sürfəsi aşkar edilir;

d) yüksək səviyyəli sirayətlənmə – aşağıdakı əlamətlərdən biri və ya bir neçəsi müşahidə olunur: 1) bitkilərin ümumi sayının 50-60%-ində sirayətlənmə var; 2) bitkinin yarpaqlarında zərərvericinin sürfələri tərəfindən zədələnmə çoxdur; 3) bir bölmədə 100 bitkinin zoğ, yarpaq və meyvələri üzərində zərərvericinin çox sayda sürfəsinə rast gəlinir; 4) bir feromon tələ üzərində zərərvericinin yetkin fərdi (kəpənək) 15 ədəddən çoxdur.

Zərərvericinin zədə izləri aşkarlanan bitki hissələri (zoğ, yarpaq, çiçək, meyvə) və/və ya hər hansı inkişaf mərhələsinə aid zərərverici nümunələri müfəttişlər tərəfindən götürülərək müayinə məqsədilə müvafiq laboratoriyaya təqdim edilməlidir.

4.5. Qərb çiçək tripsi, pambıq ağqanadlısı və lağımLAYICI milçək növləri ilə əlaqədar fitosanitar müşahidələrin aparılması

4.5.1. Şitilliklərdə Qərb çiçək tripsi, Pambıq ağqanadlısı və lağımLAYICI milçəklər üzrə fitosanitar müşahidələr məqsədilə feromon, yaxud sarı və ya mavi yapışqanlı (əsasən tripslər üçün) tələlərdən (yapışqanlı lentlərdən) istifadə edilməlidir.

Fitosanitar müşahidələrin nəticəsinə uyğun olaraq təsərrüfatın qərb çiçək tripsi və pambıq ağqanadlısı ilə sirayətlənmə səviyyəsi aşağıdakı kimi təsniflənir:

a) sirayətlənmə yoxdur – bitkinin vegetativ və generativ orqanlarında zərərvericinin izinə (simptomlara) və ya hər hansı inkişaf mərhələsinə rast gəlinmir, habelə asılmış feromon tələlərdə və ya yapışqanlı lentlərdə zərərvericinin yetkin fərdləri aşkarlanmır;

b) sirayətlənmə var – bitkinin vegetativ və generativ orqanlarında zərərvericinin hər hansı inkişaf mərhələsinə və ya simptomlarına rast gəlinir, yaxud monitoring məqsədilə asılmış feromon tələlərdə və/və ya yapışqanlı lentlərdə zərərvericinin yetkin fərdləri aşkarlanır.

Qərb çiçək tripsinin monitoringi məqsədilə istixananın 0.1 hektar (1000 m²) ərazisində ən azı 30 bitkinin aşağı, orta və üst hissəsində yerləşən yarpaqlarına diqqətlə baxılmalı və ya feromonlu, yaxud sarı və ya mavi yapışqanlı tələlərdən istifadə edilməlidir. Sarı yapışqanlı tələlərə həftədə bir dəfə nəzarət edilməli və populyasiya səviyyəsini izləmək və idarə etmək məqsədilə tələyə düşən tripslərin sayı qeyd edilməlidir. Bundan başqa təsadüfi seçilmiş 30 bitkinin çiçəklərini ağ kağız üzərinə silkələməklə qeyd olunan zərərvericinin istixanada mövcudluğunu yoxlamaq lazımdır .

Pambıq ağqanadlısına, o cümlədən müxtəlif lağımlayıcı milçək növlərinə görə fitosanitar müşahidələr zamanı istixanda şitilin sahəyə köçürülməsindən etibarən bitkilərdən 15-25 sm hündürlükdə 50-100 m² sahəyə 1 ədəd olmaqla lövhəşəkilli (20×25 sm²) sarı yapışqanlı, yaxud sarı və ya mavi yapışqanlı lentlərdən istifadə edilməlidir. Bundan başqa 1000 m² (0,1 ha) ərazidə ən azı 30 bitkinin aşağı, orta və üst hissəsində yerləşən yarpaqlara diqqətlə baxılmalıdır.

Növün yetkin fərdinə aid morfoloji əlamətlərini ehtiva edən nümunələr, müvafiq zərərverici yapışmış sarı və ya mavi yapışqanlı tələnin bir hissəsi, habelə sorucu həşəratlara xas zədə əlamətləri olan bitki hissələri (yarpaq, çiçək, meyvə) müfəttişlər tərəfindən götürülərək müayinə məqsədilə müvafiq laboratoriyaya təqdim edilməlidir. Yapışqanlı tələlər laboratoriyaya nümunəsi kimi hazırlanarkən onun səthlərinin biri-birinə yapışaraq üzərindəki həşəratların zədələnməsinə xüsusi fikir verilməlidir.

4.6. Virus mənşəli bitki xəstəliklərilə əlaqədar aparılan fitosanitar müşahidələr

4.6.1. Şitilliklərdə fitosanitar müşahidələr zamanı ilk növbədə əkilmiş toxumun virusoloji müayinəyə cəlb edilməsinə dair təsdiqedic sənədlərin (laboratoriyanın sınaq protokolu) mövcudluğu yoxlanılır.

Müşahidələr zamanı şitilliyə ümumi baxış keçirilir və sahəni əhatə edəcək şəkildə “ziq-zaq” üsulu ilə minimum 20 simptomlu (solmuş, inkişafdan qalmış, deformasiya əlamətləri və rəng dəyişikliyi olan) şitil nümunəsi götürülərək (köklü şəkildə) kök, kökboğazı və gövdədəki ötürücü borularında rəng dəyişikliyi və qaralmanın mövcudluğu, o cümlədən yarpaqlarda xloroz əlamətləri vizual olaraq yoxlanılır.

Patogenin dəqiq təyinatı məqsədilə götürülmüş şitillər nümunə torbalarına qoyularaq etikətlənir (etikətlərin üzərinə nümunənin götürüldüyü tarix, yer, məhsulun növü, müayinənin təyinatı və s.) qeyd edilir və müayinə edilməsi üçün qısa müddətdə müvafiq laboratoriyalara göndərilir. Nümunələr götürüldüyü gün laboratoriyaya çatdırıla bilmədiyi təqdirdə soyuducuda saxlanılmalıdır.

Nümunə götürülmüş və karantin tətbiq edilən müəyyən zərərli orqanizmin simptomları müşahidə edilən bitkilər işarələnir (lent və ya boya ilə) və/və ya yerləşdiyi sahənin sxematik planı

hazırlanaraq akta əlavə edilir. Hər nümunəgötürmədən sonra əlcəklər dəyişdirilir, istifadə edilən alətlər dezinfeksiya edilir.

4.6.2. İstixanalarda bitki xəstəliklərilə (xüsusilə virus mənşəli) əlaqədar aparılan fitosanitar müşahidələr zamanı bütün istehsal sahəsinə ümumi baxış keçirilir və sahəni əhatə edəcək şəkildə içərisində solğunluq, inkişafdan qalma, cırtanboyluluq, quruma, yarpaqlarında qıvrılmalar və xloroz, meyvələrində açıq-yaşıl ləkələr və deformasiya əlamətləri olan bitkilər bütünlükdə, xüsusilə kök, kökboğazı və gövdədəki ötürücü borularında rəng dəyişikliyi və qaralmanın mövcudluğu vizual olaraq yoxlanılır. Əlavə olaraq, bitkilər sağlam görünsə də, təsadüfi seçilmiş bitkilərin kökboğazına, gövdəsinə, yarpaqlarına, zoğ, çiçəklərinə və meyvələrinə diqqətlə baxılaraq yanlıq, ləkə, saralma, quruma, deformasiya, rəng dəyişikliyi, axıntı və göbələk örtüyünün mövcudluğu yoxlanılır. Bitkinin təpə hissəsi ətrafındakı yarpaqlarda tünd ləkələr, aşağı yarpaqlarda isə qəhvəyi, nekrotik ləkələr ola bilər. Sadalanan simptomlar patogenin növündən, bitkinin sortundan, inkişaf fazasından asılı olaraq dəyişə bilər və bu simptomların biri və ya bir neçəsi müşahidə olunan bitkilərdən nümunələr götürülür və nümunə götürülən bitki işarələnir. Müayinələrin nəticəsi təsdiqlənənə qədər fitosanitar təhlükəsizlik tələblərini nəzərə alaraq nümunə götürülən bitkilərə və həmin bitkilərin hər tərəfindən ən azı 1.5-3.0 m radiusda olan bütün bitkilərə mümkün qədər toxunulmamalıdır.

Virusun konsentrasiyasının aktiv böyüyən toxumada daha yüksək olmasını nəzərə alaraq, həm simptomlu, həm də simptomuz bitkilərin yuxarı hissəsindəki təzə yarpaqlarından nümunə götürülməsi tövsiyə olunur. Bir ərazini bütünlükdə təmsil edəcək şəkildə həmin ərazinin müxtəlif yerlərində bitkilərin ən az 20%-dən yarpaq nümunəsi götürülməlidir. Bir nümunə üçün maksimum 25 yarpaq götürülməlidir. Nümunələr soyudulmuş, lakin 4°C-dən aşağı olmayan temperaturda daşınmalı və saxlanmalıdır.

Yarpaq nümunələri saplağı ilə birlikdə, meyvə nümunələri isə simptomlu meyvələrdən kasa yarpaqları ilə birlikdə 5-10 ədəd olmaqla götürülməlidir. Virus simptomları müşahidə olunan bitkilərdən nümunələr götürülərkən, virusun gizli dövrünü nəzərə alaraq ətrafdakı digər simptomuz bitkilərdən də nümunələr götürülməlidir.

Götürülmüş nümunələrin etiketlenməsi, laboratoriyaya çatdırılması 4.3-cü bəndə uyğun həyata keçirilir.

5. Aşkarlanan uyğunsuzluqlara görə istixana təsərrüfatlarında aparılmalı tədbirlər və təsərrüfatların risk qruplarının müəyyənləşdirilməsi

Aşkarlanan uyğunsuzluqlarla bağlı təsərrüfatlarda görülməli tədbirlər dedikdə, fitosanitar müşahidələr zamanı aşkarlanan uyğunsuzluqlarla yanaşı, ixrac partiyalarında aşkarlanan zərərli orqanizmlər və idxalçı ölkələrdən daxil olan bildirişlər də nəzərdə tutulur.

5.1. Təsərrüfata bildiriş daxil olan zaman Agentliyin 2022-ci il 04 aprel tarixli Ü/33 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş "İxrac və idxal zamanı dövlət baytarlıq və fitosanitar nəzarətində olan məhsullarda aşkarlanan uyğunsuzluqlara dair bildirişlər (notifikasiyalar) üzrə fəaliyyətlərə dair Təlimat"da göstərilən tədbirlər həyata keçirilir.

5.3. Monitorinqlər zamanı təsərrüfatda aşkarlanma olarsa, sirayətlənmiş bölmələrin dəqiqləşdirilməsi üçün hər bölmədən nümunə götürülərək aşkarlanan virusa görə laborator müayinə aparılmalıdır. Bu zaman sirayətlənmənin hansı bölmədən qaynaqlandığı aşkar olunduqdan sonra virusun digər bölmələrə yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə həmin

bölməyə və ya belə bölgü yoxdursa, bütöv təsərrüfata münasibətdə Azərbaycan Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi sədrinin 2022-ci il 10 oktyabr Ü/117 nömrəli əmri ilə təsdiq olunmuş "İstixanalarda zərərli orqanizmlərin idarə olunmasına dair Təlimat"da göstərilən tədbirlər həyata keçirilməlidir.

5.4. Təsərrüfatda virus bir bölmədə aşkarlanarsa və birdən çox bölmə varsa, digər bölmələrdən məhsul ixracına icazə verilir və məhsul risk əsaslı yanaşma ilə aşkarlanmış virusa görə laborator müayinəyə cəlb edilir. Bu halda ixrac partiyasında virus aşkarlandığıda növbədənkənar monitorinqlərə ehtiyac yoxdur.

5.5. Təsərrüfatların fitosanitar vəziyyəti nəzərə alınmaqla pomidor və digər tərəvəz məhsulunun ixracı zamanı risk əsaslı yanaşma tətbiq edilir. Risk əsaslı yanaşmanın tətbiqi zamanı qiymətləndirmə meyarı olaraq aparılan fitosanitar müşahidələr, ixrac olunan məhsul partiyasında karantin tətbiq edilən zərərli orqanizmlərin aşkarlanma halları, habelə idxalçı ölkələr tərəfindən təsərrüfata daxil olan bildirişlər müəyyən edilmişdir. Qeyd edilən meyarlar nəzərə alınaraq ixrac potensialı təsərrüfatlar üç risk qrupuna ayrılır.

a) Aşağı risk qrupuna daxil olan təsərrüfatlar – mövsüm ərzində monitorinqlər və ixrac zamanı idxalçı ölkənin fitosanitar idxal tələbində qeyd olunan karantin tətbiq edilən zərərli orqanizmlər aşkarlanmamış, habelə təsərrüfata müvafiq bildiriş daxil olmamışdır. Bu qrupa daxil olan təsərrüfatlardan məhsul ixracı zamanı bütün zərərli orqanizmlərə münasibətdə tətbiq ediləcək müayinə tezlikləri 5-10% təyin edilir.

b) Orta risk qrupuna daxil olan təsərrüfatlar – mövsüm ərzində fitosanitar müşahidələr və ixrac partiyasında idxalçı ölkənin fitosanitar idxal tələbində qeyd olunan karantin tətbiq edilən zərərverici(lər) ilə aşağı səviyyəli sirayətlənmə olsa da, karantin tətbiq edilən virus mənşəli bitki xəstəliklərinə rast gəlinməmişdir. Təsərrüfata müvafiq bildiriş daxil olsa da, bildirişdə göstərilən zərərli orqanizmin mövcudluğu aparılan monitorinqlər zamanı təsdiqini tapmamışdır. Bu qrupa daxil olan təsərrüfatlardan məhsul ixracı zamanı bütün zərərli orqanizmlərə münasibətdə tətbiq ediləcək müayinə tezlikləri 15-20% təyin edilir.

c) Yüksək risk qrupuna daxil olan təsərrüfatlar – mövsüm ərzində monitorinqlərdə və ixrac partiyasında idxalçı ölkənin fitosanitar idxal tələblərində qeyd olunan karantin tətbiq edilən virus mənşəli bitki xəstəlikləri və zərərvericilər aşkarlanmışdır. Bu qrupa daxil olan təsərrüfatlarda fitosanitar müşahidələrin intensivliyi artırılaraq, nəticəyə uyğun olaraq təsərrüfatlardan məhsul ixracı zamanı hər partiya laborator müayinələrə cəlb edilməlidir.

5.6. Aşağı və orta risk qruplarına daxil olan təsərrüfatlar üçün tətbiq edilən müayinə tezlikləri sirayətlənmə əlaməti olan məhsul partiyasından nümunə götürməni istisna etmir. Habelə ixrac zamanı arzuolunmaz halların qarşısını almaq məqsədilə nümunəgötürmə zamanı müəyyən edilmiş tezliklərə uyğun partiyaların ardıcılığı dəyişdirilə bilər.